

ASMENS TAUTIŠKUMAS: REIKMĖ AR POREIKIS

Aleksandras Gražvydas Jasmontas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas politologija@vv.vgtu.lt

Straipsnyje keliamas klausimas, ar tautiškumas yra ontologinė ar kultūrinė problema, arba, kitaip tariant, ar tautiškumas yra būtinumo (reikmės) ar laisvės (poreikio) srities dalykas. Tam tikslui atskleidžiama sąvokų reikmė ir poreikis turinys, atliekamas tautų ir nacijų tapimo principų tyrimas, keliamas nutautėjimo klausimas. Daroma išvada, kad istorinėje raidoje tautos ir tautiškumas vis labiau juda iš natūralumo (reikmių) srities į kultūros (poreikių) sritį, arba, kitaip sakant, iš būtinumo į laisvės sritį.

Reikšminiai žodžiai: reikmė, poreikis, tauta, tautiškumas, tautų raidos principai, nutautėjimas.

DOI: 10.3846/1822-430X.2009.17.1.61-68

Tik nedaugelis mūsų supranta, kad iš vienalytiškumo kyla visa, kas tautoje ar tautai turi pastovios vertės: literatūra, menas, mokslas, valdžios ir politikos minimumas, kuris reiškia laisvę ir nepriklausomumą, ir galbūt tai, kas vertingiausia – nacionalinis charakteris, kuris kritišką valandą už viską brangesnis.

Faulkner, William (1969: 144)

Įvadas

Tautinės valstybės ėmė kurtis tik naujaisiais laikais, vadinasi, tautinė savimonė buvo galingas pasaulinių įvykių veiksnys, tačiau po Antrojo pasaulinio karo į tautiškumą imta žiūrėti gana neigiamai, nes jis neva atnešęs karus, žmogaus teisių pažeidimus ir t. t. Jeigu Vidurio ir Rytų Europos šalys tautinę ideologiją laikė ir tebe-laiko būtiniosios ginties priemone, tai Vakarų Europos šalių filosofijos žodynuose žodžio *tauta* galima ir neberasti. Žodžiai *tauta*, *tėvynė* asocijuojasi su nacionalsocializmu, atnešusiu visam pasauliui tik nelaimių. Tautiškumas sociologų darbuose plūstamas, vadinamas nacionalizmu, pranašaujamas *postnacionalinės istorinės raidos etapas*, jis vadinamas atavistiniu bandos

instinktu iš tų laikų, kai žmonės gynė savo medžioklės teritoriją, ir pan. Pavyzdžiui, amerikietis Hovard L. Parsonsas savo žmogaus filosofijoje teigia, kad šiuo metu pasaulyje kuriama vientisos planetos visuomenė. Dabar šis procesas pradėtas vadinti sudedamąja globalizacijos problema. Tai iš esmės imperinės ir tautinės savimonės painiojimas, nacionalizmo sąvokos iškraipymas, tautų laisvo apsisprendimo principo neigimas ekspansinio imperializmo naudai. Iki šiol nežinomas atvejis, kad pasaulio galin-gieji kuriai noras nevalstybinei tautai siūlytų nepriklausomybę, jei pati tauta tos nepriklausomybės neišsikovoja. Net toji kova dažniausiai smerkiama, jai įvairiopa trukdoma (pvz.,

kovojuantys kurdai, tibetiečiai, čečėnai, palestiniečiai, tamilai ir kt.). Pavyzdžiui, J. Girnius rašo, kad „<...> didžiosiose tautose, kurių laisvė saugi, vis dar norima laisvę laikyti tik jų privilegija“ (1995: 27).

Apskritai atsitiko taip, kad pastaruoju metu buitinės sąmonės lygiu dažniausiai iškeliama kur kas paprastesnių klausimų: apie teritorinę autonomiją savoje (okupuotoje) ar svetimoje žemėje, gimtąją kalbą, mišrias santuokas, įsipilietinimą ir t. t. Visa tai taip pat aktualu, tačiau šiame rašinyje klausimą formuluosiu taip: ar tautiškumas yra asmens savybė kaip reikmė, ar tautiškumas yra asmenybės savybė kaip poreikis?

Klausime vartojamos sąvokos nėra viena-reikšmiškos, todėl jos turi būti paaiškintos.

Reikmė ir poreikis

Filosofijoje ir sociologijoje sąvoka *reikmė* griežtai skiriasi nuo sąvokos poreikis. Reikmė (jų nedaug) – tai asmens ir asmenybės buvimo pamatas. Be jų žmogus kaip substancija – neįmanomas. Reikmės yra natūrinės prigimtios, vadinasi, jos įgimtos, o ne įgyjamos individualizacijos metu. Reikmės nesusidaro, nesisocializuoja, nesiadaptuoja. Iš esmės jos yra grynasis gamtiškumas ir būtinumas, todėl vienodos visiems aukštesnės pakopos gyvūnams. Tai – maitinimasis, miegas, tuštinimasis, seksas ir visi kiti įmanomi kūniški dalykai. Reikmės *fenomenui* reikėtų priskirti ir *kolektyvinės sąsąmonės*, ir *pasąmonės*, įgytos ankstyvojoje vaikystėje, kompleksų diktuojamus veiksmus, t. y. visas elgesio apraiškas, kurių valingai negali kontroliuoti sąmonė. Taigi *reikmė* – nelaisvės sritis – pirminiai asmenybės struktūros dalykai. Dvasingojo prado joje nėra, todėl filosofuoti – tai menkas šaltinis. Tad ir žodžių junginiai – *dvasinės reikmės*, *socialinės reikmės*, *kultūros reikmės* ir pan., neretai pasitaikantys buitinėje ir net mokslinėje (filosofinėje) kalboje, nevartotini. Mokslinėje literatūroje šias sąvokas aiškiai yra atskyręs tik V. D. Rezanovas. Jis rašo:

„Reikmė – tai organizmo reikalavimas (kaip biologinio būtinumo išraiška). Kai vartojamos sąvokos *biologinis poreikis*, *fiziologinis poreikis* darant prielaidą, jog jis turi instinktyvią prigimtį, tai pačios sąvokos praranda poreikio ypatumus, jo socialinį turinį“ (Резанов 1971: 103). Vis dėlto Vakarų psichologijoje ir sociologijoje reikmės dažniausiai vadinamos pagrindiniais žmogaus poreikiais – *basic* arba *physiological needs* (Westlake 1969: 3).

Poreikis yra tai, kas atsiranda vėliau už reikmę ir tik pamažu tampa būtinu asmenybės komponentu. Daugelyje kitų kalbų nerasime žodžių, kurie taip aiškiai nusakytų šį skirtumą: tai, kas eina *po reikmės*, tai, kas priklauso sąmoningumui, t. y. laisvės sričiai. Pvavyzdžiui, anglų kalboje vartojami *need*, *want*, *requirement* arba rusiški *нужда*, *запрос*, *потребность* turi ir kitų prasmų (pvz., sąvoka *нужда* yra verčiama ir kaip *reikmė*, ir kaip *skurdas*).

Taigi poreikis yra aukštesniojo būties klodo dalykas, nors ir susijęs su reikmėmis priklausomybės saitais. Poreikis – dvasinė, ir sykiu kultūrinė būtis, o tai reiškia, kad gyvuliai poreikių neturi. Marksistinės filosofijos kūrėjai šitai suprato aiškiai. Pagaliau gyvulys nėra nei asmuo, nei asmenybė. Jis tik individas, egzempliorius. Žmogus, kaip individas, drauge yra asmuo ir asmenybė. Šie individo momentai yra tos pačios substancijos pusės, tačiau asmenybė – kintama ir besiplėtojanti individo pusė – yra poreikių, o ne reikmių padarinys. Dvasiškumas priklauso laisvės sričiai, todėl asmenybė daugiau yra laisvo apsisprendimo, o asmuo – būtinumo padarinys. Asmuo gimsta, asmenybė kuriasi asmenyje, ir būtinai – kultūros terpėje. Kol nebuvo kultūros, individai (iš esmės būsimieji žmonės) tebuvo asmenys. Nebuvo ir poreikių. Civilizuotoje visuomenėje nepatenkinęs reikmių individas miršta, o sunaikinus poreikius (tremtyje, kalėjime, nesiauklėjant), asmenybė keičiasi, dažniausiai degraduoja, nors asmuo išlieka tas pats. Taigi klausimas: ar tautiškumas yra individo savybė kaip reikmė, ar poreikis? – nėra tuščias. Jeigu tai reikmė, tuomet ji ontologiškai nesunaikinama, nes ji – įgimta. Jeigu tai

poreikis, tada tautiškumas tēra individuacijos ir socializacijos padarinys, todėl jį galima formuoti, keisti, intensyvinti ar menkinti. Tačiau, kaip jau sakytą, susifdaręs poreikis taip pat pereina į būtinumo sritį: poreikiu tampa tik tai, kas tampa aktuali asmenybės turiniu.

Klasikinis tautos raidos principas

Kaip dvasiškumą tegalima paaiškinti supratęs, kas yra dvasia, taip ir tautiškumą reikia aiškinti, remiantis sąvoka *tauta*. Kiekvienam suvokimui visuomet labai svarbu dalyko kilmė, pirminių priežasčių aptartis. Tačiau filosofijai įprasta sąvokas interpretuoti. Taigi ir šiuo atveju galimos įvairios tautų kilmės interpretacijos. Jų yra bent dvi, trys ar net daugiau.

Klasikinėmis tautų kilmės ir raidos interpretacijomis galima pripažinti amerikiečių antropologo L. Morgano, rusų filosofo ir etnologo L. Gumiliovo, lietuvių filosofo J. Girniaus pažiūras. Šiems teoretikams tautos yra natūralios evoliucijos padarinys. Evoliucijos kelias toks: šeima–giminė (padermė)–klanas–gentis (kiltis)–tautybė–nacija. Lietuvių kalbos sąvoka *tauta* yra universalija šių evoliucijos pakopų atžvilgiu, nors iš esmės tautos kaip bendruomenės pradai akivaizdūs yra tik giminėje. Tiesa, brandžioje tautoje tautiškumo pradai pirmiausia ir užsimezga šeimoje. Reikia pasakyti, kad ne visose kalbose rasime tokią vienareikšmišką universaliją, kaip lietuviška *tauta*. Pvz., angliškiesiems *folk* ir *nation* yra daugiaprasmiai. Daugiaprasmiškas ir rusiškas *народ*, todėl rusų etnologai skolinasi graikišką *ethnos*. Taigi galima daryti išvadą, kad šitokio supratimo priežastis yra imperialistinė šių tautų prigimtis. Pvz., imperinės rusų valstybės gyventojų mąstysena atsispindi ir žodžiuose *русский, русскоязычный, россиянин, русская женщина* ir pagaliau jau atgyvenusiuose *советский человек, советская женщина*. Tai ne daiktavardžiai, o būdvardžiai, nurodantys ne daiktą (žmogų), o jo savybes. Išeitų, kad, mąstant lietuviškai, tokio dalyko kaip *rusas* ar *rusė* nėra, o tik *rusiškas* ir *rusiška moteris* arba

sovietinis žmogus, sovietinė moteris. Lietuvių kalboje šie būdvardžiai sudaiktavardinami: *rusas, rusė, sovietas, sovietė*.

Taigi pasitelkus klasikinių tautos genezės aiškinimą tauta, kaip bendruomenė, yra natūralios, t. y. gamtinės, evoliucijos tąsa. L. Gumiliovas taip ir sako, kad *etnosas* yra gamtinis-geografinis reiškiny, kurio dirbtinai sukurti neįmanoma (Гумилев 1989: 27–36). Sutikus su tokiu tautos aiškinimu, reikėtų pripažinti, kad tautiškumas, kaip tautos savybių raiškos visuma, yra prigimtinis dalykas, t. y. kiekvieno individo reikmė. Tačiau tai ne absoliuti tiesa. Tokia tautiškumo būklė tegalėjo išlikti tol, kol žmonių savivaldos pagrindas buvo tradicija. Tai reiškia, kad iki tam tikros tautos raidos pakopos tautiškumo klausimas nėra nekyla, nes, tarkime, giminės ar genties narys dar nėra moralus, dar nėra pakankamai laisvas, o jo savimonėje nesama prielaidų autonomiško apsisprendimo galimybei. Tautiškumas dar visai neapmąstomas, jis išlieka kaip gamtos „dovana“, kurios jis negali nei laisvai priimti, nei atsisakyti. Tai dar grynasis būtinumas, t. y. reikmė, o ne laisvė, ne poreikis. Tiesa, jau barbarystės epochoje buvo grobiamos, perkamos moterys iš svetimų genčių, tačiau tų bėteisių moterų palikuonys pasirinkimo laisvės vis tiek neturėjo.

Neklasikiniai tautų kūrimosi principai

Neklasikiniais bendruomenių raidos atvejais nacionalumas ir tautiškumas iš esmės nesutampa. Šią painiavą išnarplioti galima tik analizuojant kiekvienos tautos ir ypač nacijos istoriją.

G. F. Hegelis laisvo apsisprendimo galimybės pradžia laiko Sokrato laikų Graikiją (Hegelis 1990: 232–233; Hegel 1999: 436–437). Tai dorovės perėjimo į moralę epocha, kai individo savimonė jau įstengia vertinti nusistovėjusias tradicijas ir jas priimti ar atmesti. Tačiau tautiškumo dalykai graikams dar nebuvo aktualūs. Tautiškumas jiems netapo valstybės kūrimo argumentu, todėl vientisos Graikijos valstybės nėra nebuvo. Nekilo etninių žemių problemų ir

romėnams, todėl jie tėvynę tapatino ne su tauta ir jos žemėmis, o su visa respublika – kartu su nukariautomis kitų tautų teritorijomis. Beje, tai tipiška imperinio mąstymo savybė, tebesi-reiškianti ir mūsų laikais. Pavyzdžiui, „rusiški“ ir šiandien įkasinėja stulpus nukariautose žemėse su užrašais „amžinos rusiškos žemės“. Taigi rusui tėvynė yra daugiau negu etninės žemės, o šimtmečiams bėgant dauguma man-kurtizuotų tautų imperijos teritorijoje, atrodo, prarado laisvo apsisprendimo sąmonę. Šiaip jau Europoje tautų laisvo apsisprendimo klausimas randasi tik naujaisiais laikais. Šiuo atveju mums tai svarbu todėl, kad laisvė, kaip tautiškumo tapsmo prielaida, nurodo tautiškumą esant ne reikme, o poreikiu.

Tačiau, kaip jau sakytą, tautos kuriasi ir tebesikuria ne vien kaip gamtos plėtotės tąsa, bet ir kaip vienu tautų nykimo ir kitų tapsmo pirmųjų vietoje padarinių, įvairioms tautoms maišantis tarpusavyje. Tas nykimas ir tapsmas gali vykti ir prievartiniu, ir demokratinio būdu.

Tautų žuvimas ir naujų atsiradimas – senas reiškinys. Tipiškas pavyzdys yra Apeninų pusiasalio tautų tapsmo ir žūties istorija. Italų tautos ir pagaliau nacijos atsiradimas, atrodo, nesusiję su klasikine tautos raida. Šis pavyzdys vertas dėmesio filosofinėms mąstymo pratyboms. G. F. Hegelis *Istorijos filosofijoje* (1990: 306) nurodo, kad romėnų tautos pradai buvo klajojantys banditai. Jų gaujų įkurtoje Romos valstybėje iš pradžių moterų visai nebuvo. Moterų plėšikai įsigijo iš kaimyninės italikų genties – sabinų. Sabinitės buvo pagrobtos brutaliausiu būdu, o jų prievartinė sąjunga su plėšikais tapo pradžia tai tautinei bendruomenei, kuri vėliau pasivadino romėnais. Prievarta buvo perkeliama į Romą arba prie jos prijungiami kitų miestų ir genčių gyventojai: etruskai, figūrai, venetai ir kt. Tos gentys išnyko. Dar vėliau romėnai asimiliavo įvairiausių tautų vergus ir net užkariautojus germanus – vestgotus, ostgotus, vandalus, longobardus, taip pat frankus, arabus, vengrus, normanus ir kt. Italų nacijai susikurti prireikė pusantro tūkstančio metų, ši tauta tapo nacija tik XIX a. pabaigoje. Taigi ir romėnų, ir italų tautų kūrimosi ištakose neaptiksime nieko,

ką galima būtų pavadinti protėviu. Panašios kilmės yra ispanai, portugalai, frankai, anglai ir t. t. Vadinasi, dauguma Vakarų Europos tautų atsirado germanų gentims maišantis su romėnų nukariautomis tautomis. Tik Vokietijoje tebegyvena tos germanų tautos, kurios niekur neišsikraustė ir iki nacijos lygmens kūrėsi klasikiniu būdu. Matyt, tai ir buvo pagrindas Vokietijos naciams įrodyti savo nacijos grynumą ir pranašumą.

Europos nacijos dėl istorijos senumo sykiu yra ir tautos¹. Štai Amerikos žemyno nacijos atsirado per labai trumpą laiką ir jų, ko gero, dar negalima laikyti tautomis. Tai akivaizdus paradoksas: nacija jau yra, o tautos, deja, dar nėra; dar šiandien Amerikos kontinento valstybės tebėra tautų lydomo katilai (*melting pot*). Kanadiečiai, amerikiečiai, brazilai, argentiniečiai ir t. t. amerikizuojasi per dvi tris kartas, pamiršdami tėvų kalbą, kurdami marginalų šeimas. Iš esmės tai mankurtizacijos procesas, nes ketvirtoje ar penktoje kartoje gali visiškai dingti sava tapatybė tautinės savimonės prasme. Kažkurioje generacijoje žmogus jau sako, kad jis nežinąs, kas jis toks, o dar vėliau jis jau „žino“, nes nieko nebeprisimena. Praeitį tada tegali išduoti buvusios rasės ar pavardės likučiai. Taigi dabartinės Amerikos nacijos tebėra konglomeratai (pasak L. Gumiliovo – *chimeros*). J. Girnius (1995) nurodo, kad „katiluose“ – nacijose individų savimonė kuriama derinant dvi priešybes – kultinį nacionalizmą ir kosmopolitizmą, nes, tarkime, norint tapti visišku jankiu, reikia tapti ir savo valstybės patriotu, ir pamiršti savo tautinę kilmę. Tų šalių modernieji teoretikai ir darbuojasi dviem kryptimis: vieni ateityje mato „planetinį“ žmogų, kiti – tautinių bendruomenių konglomeratus vienos valstybės teritorijoje. Kaip tik pastarosios pakraipos teoretikų kuriama ir žmogaus teisių teorija: visi lygūs – ir tautiečiai, ir atėjūnai (net buvę okupantai).

¹ Beje, lietuvių kalba organizacijos **Jungtinės Tautos** pavadinimas nėra tikslus, nes į šią organizaciją priimamos ne visos tautos, o tik pasiekusios **nacijos** brandą, t. y. tautos, įgijusios nepriklausomybę ir drauge valstybingumą, arba netautinės nacijos.

Tautų murkdymo užmojais neatsilieka ir Azijos bei Europos valstybės, tik prievartos būdai šių kontinentų „katilinėse“ kitokie. Kinai, pavyzdžiui, tibetiečius naikina fiziškai, o kitų tautų individus prievarta kryžmina su kinais ir kinėmis. Prancūzai veikia demokratiškai, nes tautiškumą naikina įstatymais: kiekvienas imigrantas, konstituciniu būdu įgijęs šalies pilietybę, automatiškai tampa „prancūzu“. Prancūzams nereikia nei kalbos, nei tautinių mažumų įstatymų ir departamentų, nes jų šalyje tautinių mažumų „nėra“. Būtent tokia teorija ir praktika vadovaudamiesi, prancūzai nepasirašinėja tarptautinių dokumentų apie tautinių mažumų teises. Beje, panašiai elgiasi ir vokiečiai, ir turkai. Turkams tautinių mažumų taip pat „nėra“, o kurdus jie nuolat naikina karine technika.

Panašiai darbuojamasi ir Rusijos imperijoje, neseniai atgavusioje savo tikrąjį pavadinimą. Pavyzdžiui, po 1917 metų bolševikinio perversmo Rusijos imperija buvo pavadinta Sovietų Sąjunga. Sąvokos *Rusija* ir *rusas*, t. y. *rusiškas*, po truputį buvo stumiamos iš kalbos, o jų vietą užėmė *Sovietų Sąjunga* ir *sovietai*. Tik prasidėjus karui su Vokietija, imama atgaivinti Rusijos tradicijas ir žodyną mėginant kelti pašlijusį patriotizmą ir neapykantą Vokietijai. Taigi komunistinio valdymo metais žodis *cobem* (liet. *taryba*) įgijo kelias prasmes: 1) valstybės valdymo forma; 2) naujai besiformuojanti *nauja istorinė bendrija*, kuri prilyginama tautai (etnosui), o iš tikrųjų netautinei nacijai, nes ši bendrija nebuvo ir negalėjo būti tauta; 3) *sovietas* – šalies pilietis. Įdomu ir tai, jog sovietiniams teoretikams paskelbus, kad jau susiformavo nauja bendrija – *sovietinė tauta*, teisiškai šis „atradimas“ tebuvo įformintas pilietišku, o į lietuvių kalbą ši sąvoka dažniausiai buvo verčiama kaip *sovietinė liaudis*.

Netautinių nacijų valdžios viena kitą puikiai supranta, todėl konfliktų nebūna: kurdų, čečėnų, tamilų, tibetiečių genocidui nematyti galo, tačiau tokie dalykai laikomi nelabai rimtomis „vidaus“ problemomis, į kurias nevalia kištis!

Tautos rutuliojasi ir pasitelkdamos religiją, pvz., žydų tauta. Štai tiurkų klajoklių gentys,

V–X a. gyvenusios Šiaurės Kaukaze, Žemutiniam Pavolgyje, prie Dono ir Azovo, VII a. įkūrė Chazarų kaganatą, kuris VII a. priėmė judaizmą. Nors vėliau vyko maišymasis su kitomis tautomis, išlaikę judaizmą chazarai tapo žydais. Iš chazarų, priėmusių judaizmą, susiformavo karaimai, kurių dalis gyvena ir Lietuvoje, ir kumykai (kumuklar), kurie dabar gyvena Dagestane, Čečėnijoje, Šiaurės Osetijoje. Šie tapo musulmonais (dabar apie 190 000).

Norint įsitaautinti Izraelyje ir apskritai įsiliesti į žydų tautą, pakanka priimti žydų tikėjimą, t. y. judaizmą apipjaustymo būdu, ir vyras laikomas žydu. Šitaip sutapatinama religija ir tautiškumas. Judėjai draudžia mišrias šeimas, o sudarius tokią marginalią šeimą, žydais pripažįstami tik žydžių vaikai.

Taigi nutautinimas ir įtautinimas vyksta vienu metu, ir to pakanka įrodyti, kad tautiškumas šiais laikais tikrai nebėra reikmė, o yra tapęs poreikiu. Šio poreikio absoliutumas reiškiasi jo būtinumu, nes nebūna betaučio asmens: praradęs ar pakeitęs vieną tautybę, asmuo neišvengiamai įgyja kitą. Suprantama, kad tautiškumo svarba negali būti visiems tokia pat, todėl žmonės šiuo reikalu vis sunkiau susikalba. Kita vertus, sutapatinus tautiškumą su pilietišku, dviejų ar trijų šalių pilietis taptų dvitaučiu ar net tritaučiu, o tai būtų nesusipratimas – reikėtų pripažinti individus be jų tapatybės. Konstatavus, kad tautiškumas yra absoliutus poreikis, kartu reikėtų skelbti ir tautiškumo filosofijos pabaigą, nes filosofija ten ir baigiasi, kur viskas tampa aišku. Tačiau ar tikrai viskas taip paprasta ir aišku?

Ontologinė ir psichologinė tautiškumo savimonė

Filosofai aptinka du požiūrius į tautiškumą: *ontologinį* ir *savimonės*, t. y. *psichologinį*. Pirmasis atvejis reiškia, kad tautiškumas – tai objektyvi realybė, kurios nei pakeisi, nei uždrausi. Jis yra tiesiog neišvengiamas žmogaus raiškos dalykas. Kūdikis, kurio šeimoje abu tėvai yra tos pačios tautybės, perima tautiškumą iš savo

tėvų be jokio laisvo apsisprendimo, kaip reikmę. L. Gumiliovas (Гумилев 1989) šį fenomeną išryškina, apibrėždamas pačią žmogaus sąvoką: žmogus yra būtybė, gyvenanti tautomis. Dar nuodugniau ši koncepcija pagrįsta A. Maceinos veikale *Asmuo ir istorija* (1994). Filosofas aiškina, kad asmuo, kaip istorinė būtybė, ontologiškai niekaip negali atsikratyti savo tautiškumo. Nutautėjimas ir naujas įsitautinimas yra ilgas procesas. Naujai įsitautinti tegalima perėjus kitos tautos istorijon, o tam reikia pamiršti savo kilmę ir savo tautos istoriją. Taigi normalioje, t. y. „igimtoje“, tautinėje terpėje tautiškumas, kaip dvasinė asmenybės savybė, „įsitaiso“ sąmonėje – panašiai kaip įgūdžiai ir lytinė priklausomybė. Tai nemąstomi dalykai. Jų būtis reiškiasi savaime, o į sąmonę tesugrįžta tada, kai patenkama į „nenormalią“ padėtį, pavyzdžiui, okupacijoje arba emigracijoje. Tada tautiškumas tampa sąmonės aktu, nes atsiranda kliūčių jam reikštis. Tiesa, kartais dėl vienų ar kitų aplinkybių žmogus nutausta ir be dvasinės kančios, be sąžinės nerimo. Tačiau, kaip sakytą, net tokiu atveju tautiškumo poreikis nedingsta, nes „įsitautinama“ iš naujo. Tuomet galima net teigti, kad asmenybės struktūroje tautiškumo poreikio nė nebūta, o naujas „įsitautinimas“ tampa tarsi grynąją forma, tačiau be išsamesnio arba be jokio turinio. Taip atsitinka kolaborantams ir nomadams, kuriems sunyksta dvasinis ir įsitvirtina materialinis pradas, t. y. nauda. Kolaborantai ima tarnauti okupanto vykdomai nutautinimo politikai, o nomadai, kuriuos A. Maceina (1994) vadina dar ir duoneliautojais, materialinių interesų vejami palieka savo tautą.

Tautiškumo poreikio netektis gresia visiems išeiviams iš savo tautos. Tačiau išeiviai nėra vienodi. Pagrindinės išeivių kategorijos yra tremtiniai, bėgliai ir bastūnai (nomadai). Kiekviena šių grupių tautiškumo poreikio netenka skirtingu būdu, tačiau galutiniai padariniai vis tie patys: nutautėjimas ir naujas įsitautinimas vėliausiai ketvirtoje kartoje.

Išeiviais negalima vadinti kolonistų, nes kolonistas yra tautos okupantės įgaliotinis

užgroboje šalyje. Kolonistas ir nesijaučia esąs išeivis; jis – užgrobtos žemės šeimininkas, todėl, ištrūkus tautai iš vergovės, kolonistai atsiduria keblioje padėtyje: jie patys sau netikėtai tampa išeiviais, jiems iškyla tautiškumo poreikio netekties grėsmė, todėl jie tampa itin agresyvūs, kelia absurdiškus reikalavimus.

Prieštaringsiausiai tautiškumo poreikis reiškiasi kultūrinėse chimeroose, t. y. imperijose. Jose mankurtizacija neišvengiama, nes ontologinio lygmens aktualumas išblėsta, telieka psichologinis lygmuo. Estijos išeivis Andres Kung mankurtizacijos procesą aiškina remdamasis Baltijos šalių pavyzdžiu (Kung 1981). Sociologas primena, kad pagal sovietinę teisę pasai buvo išduodami šešiolikmečiams paaugliams, ir jiems reikėdavo laisvai pasirinkti tautinės priklausomybės įrašą. Nebūdami grynataučiai, jie paprastai rinkdavosi motinos ar tėvo tautybę, nors teoriškai galėjo rinktis ir dar kurią kitą. Taigi XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje Taline esto ir ruso šeimose estų tautybę rinkdavosi 62 % palikuonių, Rygoje analogiškose šeimose latvių tautybę rinkdavosi 57 % ir Vilniuje lietuvių tautybę – 52 %. Taigi lietuviai mankurtizuodavosi daugiausiai, nors ir rusų kolonistai tam tikru mastu asimiliuodavosi. Tačiau kitokios tautinio apsisprendimo tendencijos aptinkamos okupuotų Baltijos šalių gyventojų ir kitataučių, bet nerusų, santuokose. Tokiais atvejais baltišką tautybę palikuonys pasirinkdavo keturiais atvejais iš penkių. Ruso ir neruso (bet ne baltijiečio) santuokose beveik visi palikuonys pareikšdavo valią būti rusais, t. y. tikraisiais okupuotų žemių šeimininkais. Andres Kung (Kung 1981) taip pat patvirtina etnologų atrastą dėsninę: mišrių santuokų palikuonys, kaip ir naujai „įsitautinę“, rodo liguistai sustiprėjusį „patriotizmą“ pasirinktos tautybės atžvilgiu ir neapykantą tautybei, iš kurios yra „išsitautinę“. Taigi nutautėjimą visada palydi menkavertiškumo kompleksas; todėl L. Gumiliovas (Гумилев 1989) kviečia kiekvieną individą būti atsakingą savo palikuonių atžvilgiu. Kurdami mišrias šeimas, dažniausiai grįstas biologiškai ar materialiai, sutuoktiniai gal ką ir

laimi, bet ar nenusikalsta jie savosioms tautoms ir savo vaikams? Šia prasme J. Girnius yra kategoriškas: „Mišrios šeimos naikina biologinį tautos pagrindą“ (Girnius 1995: 114).

Kaip matyti, tautiškumo poreikio formavimasis yra be galo prieštaringas procesas, tačiau auklėjimo sistema ir valstybių politika tuo beveik nesidomi, visus su tautiškumu susijusius klausimus palieka saviškai arba sprendžia voliuntaristiškai ir supainiotai. Norėdamas įrodyti šį teiginį, grįžtu prie tautinių mažumų klausimo.

Tautinių mažumų problema

Gausiose nacijose (prisiminkime, kad tauta tampa nacija tik įgijusi valstybingumą) tautinių mažumų problema imigrantų atžvilgiu lyg ir nekylo. Dažniausiai tokiose šalyse nėra jokių tautinių mažumų įstatymų, nors tos šalys laikomos demokratijos pavyzdžiu. Tų šalių visuomenės ir vyriausybės net imperijas dažnai laiko demokratijos potencialu. Klausimas, ar apskritai galima demokratija imperijoje (tautų kalėjime) nėra nekeliamas, nors kalbėti apie demokratiją imperijoje tiesiog šventvagiška. Minėtoji Prancūzija ir imperinė Kinija ar Rusija panašios tuo, jog tai šalys – tautų „katilai“. Atvykėlių šiose šalyse niekas nėra nelaukia tautine mažuma, nes jie atvyksta laisva valia. Panašiai yra ir su tremtiniais, kurie tam ir tremiami, kad išnyktų. Galima ginčyti, ar teisios Vokietija ir Turkija (kaip ir Prancūzija), nepasirašiusios tarptautinių dokumentų apie tautinių mažumų teises. Turkija, kaip ir Prancūzija, savo laiku pareiškė, kad jų šalyse tautinių mažumų „nėra“, o Vokietijai pretekstu nepasirašyti dokumento buvo miglotas „tautinės mažumos“ sąvokos turinys. Ką daro turkai su kurdais, žino visas pasaulis. Ne paslaptis ir tai, kad Vokietijoje dirba milijonai vadinamųjų gasterbaiterių, t. y. atvykėlių iš kitų šalių sunkiems darbams dirbti, galbūt tiek pat dar nelegalų – visiškai beteisių uždarbautojų. Taigi ar galima laikyti tautinėmis mažumomis visus kitataučius?

Yra dvi pagrindinės kitataučių grupės: atėjūnai ir gyvenantys savo etninėse žemėse. Pirmųjų, kaip jau sakytą, būna labai įvairių. Ar turi atvykėlis į vietinės tautos sukurtą dvasinę ir materialinę infrastruktūrą reikalauti sau išskirtinio dėmesio ir privilegijų? Ypač, pavyzdžiui, buvę kolonistai ir jų palikuonys? Prancūzai, turkai ir vokiečiai savo praktika atsako: ne, neturi. Šioms šalims jų tiesiog „nėra“. Gal tautinė mažuma tėra piktos lemties valia atsidadę svetimos valstybės teritorijoje žmonės, iš niekur neatvykę, tačiau ne savo noru tapę „svetimais“ savo etninėse žemėse? Ar žino politikai atsakymus į šiuos klausimus, kurdami tautinių mažumų, valstybinės kalbos įstatymus, steigdami „tautinių mažumų“ departamentus? L. Gumiliovas (Гумилев 1989) atėjūnų sambūrius svetimos tautos organizme vadina tautos liga, lygina su vėžiniais augliais ar blyškiosiomis spirochetomis, kurios pasiryžusios numirti tik kartu su organizmu, kuriame įsiveisė. Nemytuotas negausių *nacijų* politikų įtarumas ir stipresnių kaimynų (kurių valia tos „tautinės mažumos“ atsirado) baimė kaskart iš naujo atgamina įtampą, grėsmės atmosferą, nuojautą, kad, palankioms istorinėms sąlygoms atėjus (kas gali tai paneigti?), tos „tautinės mažumos“ vėl taps padėties viešpačiais.

Išvados

Iš straipsnio turinio išplaukia, kad tautiškumo poreikis asmens, grupės ir tautos lygmenyse vis dėlto nėra absoliuti konstanta. Daugiaprasmis ir painus tautiškumo fenomenas visą laiką egzistavo ir tebeegzistuoja būtinumo ir laisvės, t. y. reikmės ir poreikio, sandūroje. Tautiškumo poreikį galima formuoti, galima menkinti, galima performuoti, pagaliau net sunaikinti. Svarbiausia, kad jis, kaip dvasinis asmenybės pradai, buvo ir tebėra galingiausias akstinai tiek konstruktyviai, tiek destruktvyviai veiklai. Kitaip tariant, jis yra gėrio ir blogio vienovė, ambivalentiškas visa savo istorine raiška. Kita vertus, tai protu reguliuojamas dalykas, todėl

blogio reikia laukti tik tokiu atveju, kai tas poreikis skatinamas, kai jis įgyja išskrypėliškas (nacistines, šovinistines, sionistines, antisemitines, imperines ir t. t.) formas. Vienintelė galimybė „normaliai“ tautiškumo poreikio formavimo ir raiškos praktikai – tai žinojimas, kas tai yra. Todėl neleistina, kad šiuos reikalus spręstų tik politikai ir ideologai.

Literatūra

- Girnius, J. 1995. „Tauta ir tautinė ištikimybė“, iš *Raštai*, t. III. Vilnius: Mintis.
- Hegel, G. 1990. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis.
- Hegel, G. W. F. *Filosofijos istorijos paskaitos*. I tomas. Vilnius: Alma littera.
- Maceina, A. 1994. „Asmuo ir istorija“, iš *Raštai*, t. VI. Vilnius: Mintis.
- Faulkner, W. 1969. *Palaių išniekintojas (Intruder in the dust)*. Vilnius: Vaga.
- Kung, A. 1981. *Dream of freedom*. Condiff, New York, Stocholm, Sydney, Toronto: Boreas publishing house.
- Westlake, H. G. 1969. „To understund human development, one must study the basic human needs“, iš *Relationships. A study in Human Behavior*. Ginn & Co, Boston, Mass, 3–5.
- Гумилев, Л. Н. 1989. *Этногенез и биосфера земли*. 2-е изд. Ленинград.
- Парсонс, Г. 1987. *Человек в современном мире*: сборник. Пер. с англ. Москва: Прогресс.
- Резанов, В. Д. 1971. „К вопросу о категории «потребность»“, *Вестник Ленинградского университета* 17, Экономика, философия, право, вып. 3: 102–107.

IS NATIONALITY BASIC OR CULTURAL NEED?

Aleksandras Gražvydas Jasmontas

This article raises the question whether the nationality is ontological or cultural problem, that is to say, is nationality the sphere of necessity (basic human need) or freedom (cultural need). With that aim, the matter concepts of basic human need and psychological (cultural) need is disclosed, the principles formation of peoples and nations is carried out, the question of denationalization is raised. After all, is forming the conclusion that in history of developmment of nations and nationality these objects move from the sphere of nature (basic needs), that is to say, of necessity, to the sphere of culture (cultural needs), that is to say, of freedom.

Keywords: nation, needs, freedom.

Įteikta 2008-11-04; priimta 2008-11-17